

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЕКТ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

ЕТНОГРАФІЧНІ ГРУПИ
УКРАЇНЦІВ КАРПАТ.
ГУЦУЛИ

Харків
«ФОЛІО»
2020

Етнографічна територія

Гуцульщина більше, ніж інші етнографічні групи, привертала увагу дослідників, які поряд з вивченням її матеріальної і духовної культури намагались визначити її межі.

Першу спробу написати про розселення гуцулів зробив І. Вагилевич, але він неточно визначив межі Гуцульщини. Польський етнограф В. Поль у першій половині XIX ст. чіткіше і детальніше накреслив межі буковинської та галицької Гуцульщини. За його даними, у буковинській частині Гуцульщини знаходилось 21 село, а в галицькій — 71 село та 4 містечка, в яких на той час проживало 73 676 чол. [6, s. 99—235].

Найбільш повно питання розселення гуцулів опрацьовано було С. Витвицьким, який визначав територію, де компактно проживали гуцули, і на цій території — 114 населених пунктів [7, s. 27—36].

В. Завадський повторив твердження Витвицького, однак розширив територію Гуцульщини; кількість населення, за його підрахунками, становила тут 120 000 чол. [8, s. 408].

В той же час Я. Головацький в передмові до своєї збірки пісень, визначаючи територію Галичини, Буковини та Закарпаття, на якій живуть гуцули, на відміну від Завадського, зменшує цю територію. За його даними, у 1872—1874 рр. в Галичині налічувалось 68, на Буковині — 20, на Закарпатті — 21 село, а в них 107 610 мешканців [2].

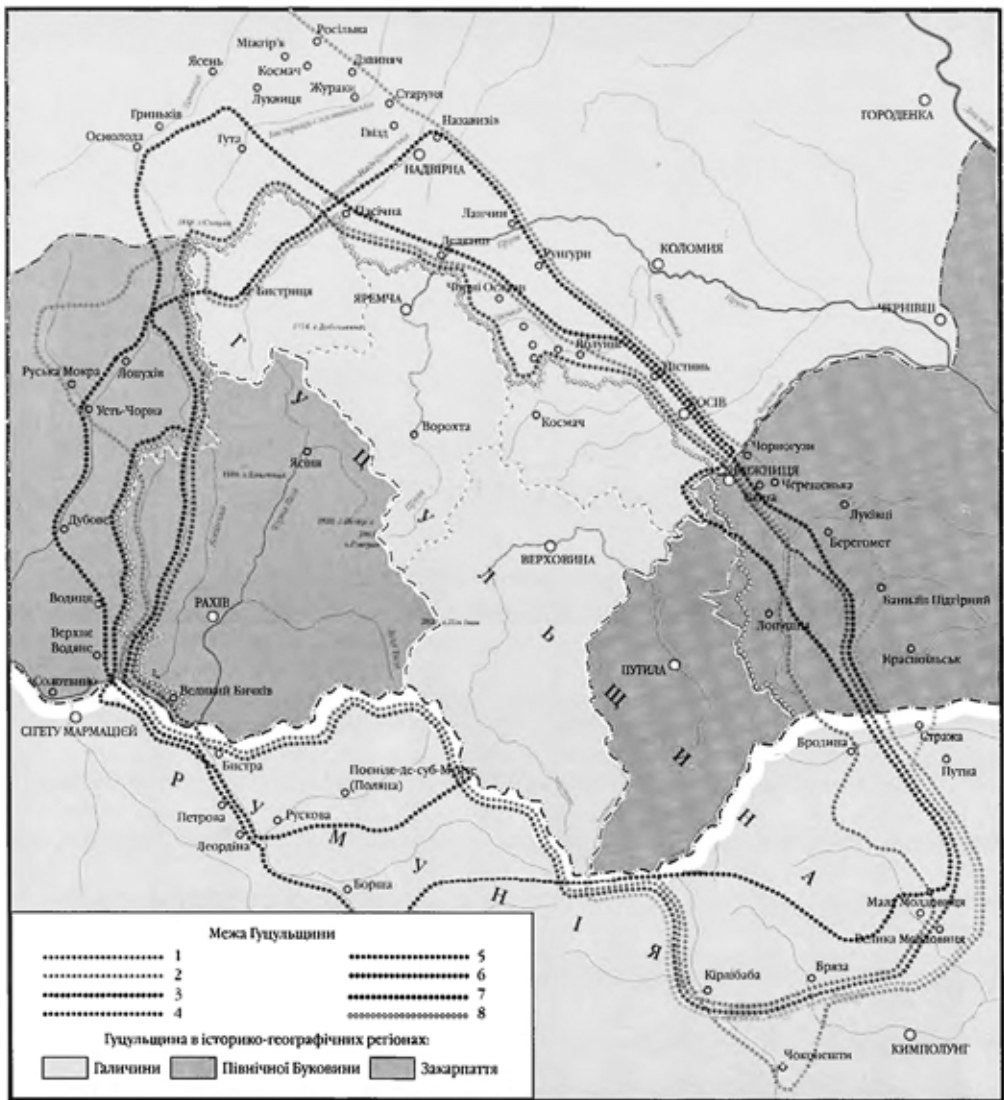
Р. Кайндль [4], який протягом багатьох років досліджував Гуцульщину, погоджувався з твердженнями попередніх дослідників відносно території, заселеної гуцулами. Не об'єктивним є й твердження Коженьовського в цьому питанні [5, s. 20—21].

В п'ятитомному виданні «Гуцульщина» В. Шухевич безпідставно поширив межі Гуцульщини на територію, не заселену гуцулами [3, с. 10—24]

Отже, протягом XIX — на початку XX ст. питанням етнографічних кордонів Гуцульщини займалась досить значна кількість дослідників, але вони по-різному оцінювали її територіальні межі.

Найбільш повне визначення ареалу гуцульської етнографічної групи здійснив В. Гнатюк: «Гуцули заселяють Карпати в околиці Чорногори, їх оселі розкидані по обох сторонах Карпат і належать до різних країн. Звичайно їх оселі тягнуться долинами рік і потоків. У Галичині починаються від Надвірнянської Бистриці по Пасічну і йдуть долинами ріки Пруту по Ділятин, по течії рік Білого та Чорного Черемошу до Вижниці, долиною ріки Рибниці по Косів і ріки Пістиньки по Пістинь. На Буковині гуцульські села розташовані долиною ріки Черемошу, де він творить границю між Галичиною і Буковиною, цілої ріки Путилівки, яка вливається в Черемош, і горішньої течії Сусапи

Межа етногеографічного району Гуцульщина

Межа Гуцульщини (бачення її дослідниками):

- 1 - С. Витевицький, 1863; 2 - Г. Кулчанко, 1875; 3 - «Галичина, Буковина, Угорська Русь», 1915;
 4 - В. Гнатюк, 1923; 5 - В. Кубійович, 1955; 6 - В. Кубійович, 1955 (межа перехідної території Гуцульщини);
 7 - Ю. Гошко, 1987; 8 - М. Лаврук, 1997

та Фряси. На Мармароцині (Закарпаття) гуцульські села тягнуться долинами рік Мокрянки, Тересульки, Шопурки, Кисви, Чорної та Білої Тиси. На полудне від Сучави границя йде потоком Бродиною, так що по правому боці живуть румуни, а по лівому — гуцули, є незначна більшість гуцулів понад її

горішньою течією, аж до Руської Молдавиці по Брязну, Золоту Бистрицю по Кірлібабу та ріки Серету, але тут їх є незначна кількість» [1, № 1, с. 19—23, № 2, с. 43—50].

Значний внесок в дослідження зробили мовознавці-діалектологи, але на основі лише мовознавчого матеріалу неможливе з'ясування цього питання.

У результаті проведення комплексних наукових експедицій Інститутом народознавства НАН України зібрано чималий матеріал, який має безпосереднє відношення до етнографічних меж Гуцульщини. Науковими працівниками музею обстежено гуцульські села як галицької, буковинської, так і закарпатської Гуцульщини. Незважаючи на те, що ця етнографічна група українського народу — гуцули — протягом століть була розділена на три частини і перебувала під гнітом іноземних загарбників, тут збереглася однотипність народного побуту та культури. Для такого складного питання, як етнографічне районування, необхідно, крім опрацювання даних етнографічної науки, залучення археологічних, мовознавчих, фольклористичних матеріалів.

Підсумовуючи зібрані матеріали, на основі етнографічних та мовно-діалектичних даних можна умовно на кінець XIX — початок XX ст. окреслити територію, заселену гуцулами в таких схематичних межах: на заході границя з бойками проходила по ріці Ломниці і далі по закарпатській частині — верхів'ями річок Берестянка і Турбату, ріки Тересви і долиною річки Малої Шопурки до її злиття з Тисою, на півдні ця лінія проходить до державного кордону. На півночі та північному сході від ріки Лімниці межа перетинає ріки Бистрицю Солотвинську та Надвірнянську, захоплює село Пасічну, далі йде на Ділятин, Яблунів, Косів, Вижницю, Берегомет, Красноільськ, до кордону з Республікою Румунією.

За сучасним адміністративним поділом вказана територія охоплює південні частини Надвірнянського, Косівського районів та весь Верховинський район Івано-Франківської області та Рахівський район Закарпатської області.

1. Гнатюк В. Гуцули. Підкарпатська Русь. 1923. № 1—2.

2. Головацький Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Москва, 1878. Т. 1.

3. Шухевич В. Гуцульщина. Львів, 1899. Ч. 1.

4. Kaindl R. Studien zur Ethnographie des Ostkarpatthengebietes. Czernowitz, 1902.

5. Korzeniowski J. O huculach. Lwów, 1899.

6. Pol W. Obrazy z życia i natury. Kraków, 1870.

7. Witwicki S. Rys historyczny o Huculach. Lwów, 1863.

8. Zawadzki W. Huculi. Szkic etnograficzny. Kłosy, 1872. № 90.

Особливості ландшафту

Гуцульщина розташована в гірській системі східної частини Українських Карпат. З півночі вона межує з Покутським передгір'ям, яке проходить по лінії: Ділятин — долина ріки Ослави — Косів, Кути — Вижниця, яка відзначається дуже складною структурою ландшафту. Над Покутським передгір'ям піднімається (до ріки Прут) гірський хребет Горган, далі він переходить в Покутсько-Карпатську грядку гір, які доходять до державного кордону з Румунією.

У верхів'ях рік Чорної Тиси і Тересви розташована гірська група Свидовець, яка є продовженням Полонинського хребта. Верхів'я рік Чорної Тиси, Брустянки, Турбату (басейн ріки Тересви) відділяють її на північному заході і на північному сході від Горган. На правому березі ріки Шопурки знаходиться гірський масив Апецка.

Між витокami Чорної Тиси та Чорного Черемоша, майже в центрі Гуцульщини, розміщений найвищий гірський масив Українських Карпат — Чорногора, північно-західний схил якої розрізаний притоками Чорної Тиси, Лопушанки та іншими потічками, а північно-східні схили розрізані численними гірськими потоками, які впадають в Прут та Чорний Черемош, південно-західні схили Чорногори розділені притоками Білої Тиси і частково Чорної Тиси. За Чорногорами на південний схід між ріками Чорний і Білий Черемош тягнуться Гринявські гори, їх продовженням є Лосові гори, віддалені від Гринявських притоками Білого Черемошу та Путили.

На півдні від ріки Білої Тиси та Чорного Черемошу до кордонів Румунії тягнуться Рахівські та Чивчинські гори. Західна частина Рахівських гір починається на правому березі Тиси і розгалужена на окремі хребти долинами рік Шопурки, Кисви та ін. На півночі ці хребти безпосередньо змикаються з південним краєм Свидовецького масиву. Більш монолітною є частина Рахівських гір, розташована на лівому березі Тиси, яку називають Гуцульськими Альпами. Найвища гора — Мармароський Піп-Іван (1946 м).

У верхів'ях Чорного та Білого Черемошу знаходиться найнепрístupніша частина Українських Карпат — Чивчинські гори, які є гідрографічним басейном Тиси, Прута і Серета.

Вододільний хребет, який розділяє річкові системи Гуцульщини, басейни рік Пруту і Тиси, характерний тим, що він на хребтах Чорногори різко міняє загальний напрям осьової Карпатської лінії і повертається між верхів'ями рік Білої Тиси та Чорного Черемошу на південь верхів'ями Чивчинських гір до кордону з Румунією.

На знижених місцях Вододільного хребта, де знаходяться верхів'я річок, проходять шляхи сполучень. На вододілі рік Чорна Тиса і Прут проходить

Яблунецький перевал (931 м), де, крім шосейної дороги, яка з'єднує Прикарпаття із Закарпаттям, проходить залізнична магістраль Львів—Коломия—Рахів, а через перевал Німчич, що знаходиться на Покутсько-Буковинських Карпатах, пролягає шосейна дорога Чернівці—Вижниця—Путила.

На Гуцульщині поєднуються низькогірні ландшафти з міжгірськими улоговинами, терасовими місцевостями. Смуги низькогір'я пересікають долини рік, терасові — низинні місцевості — виступають в долинах Пстиньки, Рибниці, Черемоша, Серета, Малого Серета, терасово-долинні місцевості мають Прут, Чорний Черемош, Білий Черемош і Путила. Із окремих розширених долин (р. Черемош — близько п'яти терас) найбільша на цій території Ясінська котловина, яка перетинається Чорною Тисою та її притокою — Лазешиною.

В східних Карпатах найбільша після Дністра ріка Прут. Вона починається від верхів'я Говерли, іде на північ до Ділятина, далі в північно-східному напрямі, по дорозі приймає менші річки Ославу, Пстиньку, Рибницю і далі Черемош. Недалеко від витoku Пруту витікає Чорний Черемош, а біля підніжжя Вододільного хребта — Білий Черемош. У Черемош впадає річка Путила. На відміну від інших річок Черемош від злиття і до м. Кути тече впоперек гірських хребтів.

Найбільша річка південної частини Гуцульщини — Тиса, яка утворюється від злиття вище Рахова двох Тис — Чорної, що тече з Вододільного хребта, і Білої, що тече з Чорногір у районі Говерли. Найбільша притока Тиси — Ріка — витікає з південних Горган. Найбільш перспективними в енергетичному відношенні є низов'я гірських течій Черемошу та Тиси. Озер на Гуцульщині небагато.

Надра гір багаті на цінну мінеральну сировину. В районі Ворохти, Дихтинця, Путили виявлена нафта, значні поклади солі знаходяться в Ділятині, Косові, Вижниці. В Карпатах є багато корисних копалин. В околицях Кобилецької Поляни і в Гринявських горах наявні гепатити, які вміщують 50—60% заліза. Марганцеві руди, графіти, доломіти виявлені в Чивчинських горах, алуніти, апатити — в Рахівському масиві. Карпати багаті на різноманітний будівельний камінь та сировину.

В басейні річки Тиси знаходяться палеозойські мармури та мармуровидні вапняки; особливо багато в Карпатах пісковіку, мергелів, вапняків, глини тощо.

Територія Гуцульщини багата мінеральними водами, особливо типами кисловодських нарзанів, які розміщені вздовж долини Тиси, — Кваси, Луги, Білин, Червоний Плес та ін., есентукського типу — Кваси Рахівські, Говерло-Буркут в долині Говерли. Вуглекисні хлоридно-натрієві (соляні води) зустрічаються на південному схилі Говерли та ін.

Грунтовий покрив на Гуцульщині різноманітний, але найхарактерніший — це піскувато-глинисті ґрунти, які в залежності від висотних кліматично-рослинних зон належать до певних генетичних типів. В низькогір'ї та середньогір'ї виступає зона бурових лісових ґрунтів; на високогір'ї — зона

гірсько-лучних. Чітко розмежувати названі зони важко, але вони є тільки на найвищих масивах полонинського хребта Чорногори, Горган, Свидовця, з Рахівського масиву, Покутських та Буковинських Карпат. Долини рік на заплавах відзначаються дерново-глейсовими і дерново-лучними ґрунтами, які містять 3—9% гумусу. Вони найбільш придатні під зернові та городні культури. В Притисенській низовині поширені болотисті ґрунти. Зміна в горах рельєфу, корінних і ґрунтотворних порід, клімату і рослинності зумовлює зміну ґрунтів і надзвичайно різноманітне їх поєднання. На Гуцульщині тільки незначна частина земель освоєна для землеробства. Так, наприклад, в зоні полонинсько-чорногорських Карпат під орною землею знаходиться лише 2,5% загальної площі. Орні землі розміщені на терасах, річкових долинах та в міжгірських улоговинах.

Клімат Гуцульщини, незважаючи на її відносно невелику площу, надзвичайно різноманітний, що зумовлено зміною абсолютних висот, характером рельєфу, наявністю улоговин, річкових долин, схилів різних експозицій, циркуляції атмосфери тощо. Тут виділяються такі кліматичні зони: низькогірна — з помірним, досить вологим кліматом; середня — з помірно холодним, надмірно вологим кліматом; високогірна — з холодним, надмірно вологим кліматом. В середньому за рік вологість повітря над Карпатами становить 30% (ця цифра менша в районі південних схилів Гуцульщини). Річна кількість опадів залежно від зон неоднакова. Вона коливається від 800 до 1500 мм. Максимальна кількість опадів припадає на такі райони Гуцульщини: Свидовецький, Чорногорський, Рахівський. Однак і тут загальні закономірності змінюються під впливом окремих факторів. Так, у Рахівській улоговині, розміщеній на південно-західному схилі, випадає 1100 .

Вегетаційний період на закарпатській частині починається з другої половини березня, в горах — у квітні, з північного сходу на південний схід поступово скорочується.

В лісах Гуцульщини ростуть цінні породи дерев — дуб, бук, явір, волоський горіх, черешня, груша та ін.; з хвойних — карпатський кедр, ялина, смерека, модрина, тис. Особливо різноманітна рослинність на схилах гір. Тут на висоті до 600 м ростуть дуби, ясени, клени, липи, явори, берези. Від 500 — до 1500 м над рівнем моря гори вкриті буковими лісами. Смерека та ялина займають більшу частину площі, зайнятої лісами, а з висоти 1225 м домінують над усіма деревами. На гребенях хребтів, складених з пісковиків, ростуть соснові ліси. У важкодоступних районах Чорногори зустрічається європейська кедрова сосна, або карпатська «лімба». В нижчих частинах гір ростуть на вирубках кущі малини, ожини, чорниці, брусниці.

Більшість полонин Гуцульщини, вкритих трав'янистою рослинністю, використовується як пасовиська, частково для сінокосів.

Найбільшими комплексами полонин є так звані Кадіївський та Гринявський, відокремлені між собою улоговиною Чорного Черемошу. Полонини розташовані також на східній частині Чорногори, на північній частині Гринявських гір, на гірських масивах між селами Космач, Ворохта, Ділятин, Білі

Ослави. На буковинській Гуцульщині полонини займають підніжжя вершин Яровище і Темнатик, хребта Максимець між Білим Черемошем, Путилою і Сучаваю. На закарпатській Гуцульщині гірські пасовища розташовані в західній частині Чорногори, на схід від Свидовця.

Багатий тваринний світ Карпат. Тут живуть олені, козулі, дикі свині, бурі ведмеді, вовки, лиси, борсуки, куниці, білки, тхори, видри. В горах на межі лісу та полонин водяться рисі та дикі коти. З птахів переважають дятли, синиці, дрозди, зяблики, щиглики, рябчики, яструби, сови, орли.

В ріках і потоках Гуцульщини водяться форель струмкова, підуст, усач, марена, рибець, лосось, дунайський харіус та ін. [1, 2, 3].

Здійснюється планова робота зі збереження тваринного світу. Обмежено відстріл звірів і лов риби, створено штучні форельні господарства. Для збагачення та охорони своєрідного рослинного і тваринного світу Карпат в районі Говерли створено Карпатський державний заповідник та в районі Ворохти — Карпатський державний природний парк.

1. Бучинський І. О., Волеваха М. М., Коржов В. О. Клімат Українських Карпат. Київ, 1971.

2. Воропай Л. І., Куниця М. О. Українські Карпати. Київ, 1966.

3. Діброва О. Т. Закарпатська область. Географічний нарис. Київ, 1967.

Походження етнографічної назви

Питання походження назви *гуцули* в науковій літературі остаточно не з'ясоване, хоча предметом наукових, зокрема і краєзнавчих, зацікавлень воно стало ще у першій пол. XIX ст. Відтоді і донині в науковій літературі з приводу походження назви *гуцули* появилася низка неоднозначних здогадів і гіпотез, висунутих у різний час різними авторами, серед яких, на жаль, менше всього мовознавців. Отже, відзначимо, що у виведенні (поясненні) походження етноніма *гуцули* дотримуємося гіпотези про антропонімну генезу, з тим, однак, що цю гіпотезу подаємо в новій редакції.

Більшість із запропонованих різними авторами етимологій етноніма *гуцули* — це науково необґрунтовані гіпотези. Докладний критичний огляд різних авторських спроб з'ясувати походження цієї назви подав Б. В. Кобилянський [4, с. 143—151] та доповнив В. В. Грабовецький [1, с. 39—40]. Спираючись на огляд цих гіпотез, вкажемо лише на їх суть.

Так, у польській етнографічній літературі минулого століття деякі автори виводили походження назви *гуцули* від слова *кочувати* шляхом штучно вигаданого перетворення: *кочувати* > *кочули* > *гочули* > *гуцули* (К. Мілевський), або шляхом: *кочувати* > *кочули* > *коцули* > *гоцули* > *гуцули* (Л. Голембйовський, Ю. Коженювський). І. Вагилевич, а вслід за ним Ф. Гельвалд, Ю. Федькович та О. Моргенбессер пов'язували походження *гуцулів* з тюркським племенем *узів*, невмотивовано допускаючи, що і назва *гуцули* виникла від назви *узи* шляхом штучного перетворення: *узи* > *уци* > *уцули* > *гуцули*. Ще більш лінгвістично (і історично) безпідставною була спроба польського дослідника С. Вітвицького вивести етимологію назви *гуцули* від імені згаданого в хроніці С. Бандтке моравського князя Гецило (864 р.) або від штучно створеного цим автором слова *горул* — мешканець гір.

Невмотивованими були також спроби пов'язувати походження цієї назви з українським словом *гуцати* (В. Шухевич), з готським словом *guta* «гот» (Я. Розвадовський), а також із згаданою в монгольському літописі Юань-Чао-бі-ші назвою якихось гір *Гацалі* (І. Філевич, В. Мавродін).

Не має під собою наукової основи найбільш популярна в літературі гіпотеза походження назви *гуцул(u)* від волоського слова *hotul* у значенні «розбійник», що виникла нібито внаслідок поширеного у свій час на Гуцульщині опришківського руху, який, таким чином, прихильники цієї гіпотези несправедливо розцінювали як розбійництво, а не як насправді один з виявів народно-визвольної боротьби.

Виразна на перший погляд співзвучність волоського слова *hotul* з назвою *гуцул* та гаданий, як причина для номінації цим словом, опришківський

рух спричинилися до того, що дану гіпотезу підтримав цілий ряд відомих учених.

Як довів Б. В. Кобилянський [4, с. 148—149], наукова неспроможність гіпотези походження назви *гуцули* від волоського слова *hotul* полягає в тому, що вона непереконалива ні з історичного, ні з мовознавчого погляду.

На підставі даних археології, етнографії, фольклористики і лінгвістики автор цієї гіпотези дійшов висновку, що *гуцули* — це нащадки давньоруського племені *уличів* і частково *тиверців*. Ця гіпотеза послужила йому основою і саму назву *гуцули* вивести від назви давньоруського племені *уличів*, у даному випадку — конкретно від засвідченого писемністю її варіанта *улучи*, шляхом гаданих перетворень *улучи* > *улуци* > *уцули* > *гуцули*. Щодо вихідної форми *улучи*, то вона, за припущенням Б. В. Кобилянського, походить від тюркського слова *улус* — «плем'я», що зіставляється з монгольським *улус*, *улс* — «народ», «люди», «державка», «країна» [4, с. 210].

Критичні зауваження з приводу цієї гіпотези Б. В. Кобилянського висловлені М. Л. Худашем. Вони зводяться до того, що прийнята Б. В. Кобилянським за вихідну для етимологізації назви *гуцули* форма *улучи* — сумнівна. Серед слов'янської племінної етнімії і топонімії типовими і загальнопоширеними були утворення на *-ичи* типу давньоруських назв племен *в'ятичі*, *дреговичі* та ін., то яким же чином назва племені *уличів* повинна була в давньоруському середовищі звучати zdeформовано як *улучи*, а потім, до того ж, згідно з концепцією Б. В. Кобилянського, послужити основою для не менш незвичних на слов'янському мовному ґрунті перетворень на форми *улуци* > *уцули*? На наш погляд, засвідчена писемністю форма *улучи* (як і подібні їй *улучичи*, *улутичи*, *лутичи*) — це не що інше, як деформації. Якщо ж припустити, що до появи форми *улучи* могло якимось чином причинитися сусіднє з *уличами* тюркомовне середовище з властивою для нього гармонією голосних, у даному випадку у формі *ulıč* (звідки *улучи*), то важко погодитися, щоб ця чужомовна форма могла якимось чином перемогти в східнослов'янському середовищі відзначену вище типовість і стабільність вживання форм на *-ичи*, прищепитися в ньому та зазнати ще, крім цього, незвичної трансформації з переходами *улуч(и)* > *улуц(и)* > *уцул(и)* > *гуцул(и)*.

Відомий вчений, дослідник *гуцульського* краю, В. В. Грабовецький, не висловивши своєї думки з приводу наведеної вище гіпотези Б. В. Кобилянського, висунув свою версію походження назви *гуцули* [1, с. 39—40], згідно з якою ця назва походить від прізвища *Гуцул* і з'явилася десь у XVIII ст. Однак цей автор не з'ясував, звідки ж взялося прізвище *Гуцул*, яка його етимологія і чи існувала якась реальна можливість для виникнення у такий пізній період, як XVIII ст., тобто вже в нові часи, назви такої великої етнографічної групи *карпатського українського населення*, як *гуцули*, від одного, до того ж етимологічно неясного, прізвища. Не звернув уваги й на те, що особова назва *Гуцул* була відома вже в XVI ст.

Відантропонімну версію походження назви *гуцули* (етноніма), слідом за В. В. Грабовецьким, висуває і відомий український мовознавець М. Л. Худаш

[5, с. 55—58; 6, с. 45—52; 7, с. 311—315] на підставі опрацьованої ним літератури та власних досліджень. За його припущенням, сучасні українські карпатські етнографічні групи *гуцули*, *бойки*, *лемки* — це прямі нащадки глибоко дохристиянських, можливо, що антських, родоплемінних об'єднань якогось племені чи племінного союзу або й різних племен, які в ті глибоко віддалені від нас часи свого сформування як родоплемінних об'єднань називалися вже, відповідно, *гуцули*, *бойки*, *лемки*, аналогічно як і зберегли свої колишні племінні назви різні інші слов'янські етнічні об'єднання, як *серби*, *хорвати*, *чехи*, *поляки*, *словаки* та ін. Їх назви, як відомо, були часто відантропонімі, утворені від особових власних імен родоплемінних вождів.

За М. Л. Худаšem, назва *гуцули* в первісному номінаційному значенні — «рід (або родоплемінне об'єднання, чи й плем'я) *Гуцула*» [7, с. 308—309]. Згідно з версією М. Л. Худаša, етнонім *гуцули* найбільш правдоподібно походить від давнього особового власного імені *Гуцул*. На думку цього автора, особова назва *Гуцул* за словоформою ділиться на два компоненти — корінь *гуц-* і суфікс *-ул*. Глибоко проаналізувавши український історико-мовний матеріал та співставивши його з відповідними аналогічними явищами інших слов'янських мов, згаданий вчений дійшов висновку про давнє, праслов'янське походження особової назви (імені) *Гуцул*.

Уже здавна, як свідчать дослідження М. Л. Худаša, в широкому слов'янському масштабі писемно засвідчується антропонім *Гуц* (або похідне від нього утворення), від якого способом суфіксації суфіксом *-ул* і виник цей антропонім *Гуцул*. Так, антропонім *Гуц* і похідні від нього, такі, як патронім *Гуцов*, зменшене суфіксальне утворення на *-к(о)*, *Гуц-к(о)* та патронім *Гуц-к-ович* засвідчуються писемністю ще починаючи з XV ст. [5, с. 61].

Зменшена (демініутивна) форма *Гуцек*, утворена від імені *Гуц*, засвідчена у польській антропонімії ще в 1275 р. У білоруській антропонімії особова назва *Гуц* відома ще з середини XVI ст., а в болгарській показовими є імена *Гуца*, *Гуцан*, *Гуце*, утворені від вихідної форми *Гуц* [5, с. 59—60].

Що ж до форманта *-ул* в антропонімі *Гуцул*, то, на думку М. Л. Худаša, це суфікс праслов'янської генези, розвинений від праслов'янського *-ulъ*, *-ulь*, наявний в досить численних слов'янських антропонімах, типу збереженого в українських прізвищах *Баюл*, *Гушул*, *Лашкул* і т. п. чи, наприклад, болг. *Драгул*, *Радул*, *Видул* [2, с. 97]. У сербохорватській антропонімії цей суфікс відомий ще в XII ст. в іменах *Радоул*, *Нѣгоулъ*, *Богдоулъ*, *Прѣвоулъ* [3, с. 76].

Не зупиняючись ґрунтовно на інтерпретації слов'янського суфікса *-ул*, відзначимо, що найбільший слід він залишив саме у слов'янській антропонімії, особливо у давніх, праслов'янського походження іменах. Таким чином, суфікс *-ул* у словоформі *гуцул* цілком достовірно пояснюється як слов'янський за походженням. З наведених вище міркувань випливає: якщо відомий ще праслов'янській мові суфікс *-ул* був досить продуктивний у сфері антропонімії, а корінь *гуц-* у слов'янській антропонімії теж досить поширений, то є підстави припускати, що у глибоку давнину в слов'янському середовищі могло існувати і особове власне ім'я *Гуцул*, яке, як можливо не дуже популяр-

не, з часом вийшло з ужитку і не попало в писемність. Від цього імені *Гуц-ул* і могла піти назва *гуцули*. Мусило це статись у якийсь досить віддалений від нас час, внаслідок чого про цей факт не зберегли жодних відомостей ні писемність, ні усні перекази.

Можна припустити й інший шлях. Назва *гуцули* могла виникнути і не в такі віддалені часи, а навіть в період середньовіччя від особової назви *Гуцуль* якогось ватажка (можливо, й ватажка ранніх опришків), від землевласника тощо, який не обов'язково за походженням мусив належати до української народності. Адже з історії відома інфільтрація в Україну південних слов'ян та волохів, активних носіїв особових власних імен на *-ул*. Зрештою в науковій літературі знаходимо доводи (твердження) вчених про схожість гуцульського побуту з окремими етнокультурними явищами (писаних) південних слов'ян та волохів. З цього виливає, що давні предки гуцулів у глибоку давнину мали якісь близькі і безпосередні контакти із південними слов'янами і романо-волоським етносом [4, с. 251].

1. *Грабовецький В. В.* Гуцульщина XIII—XIX ст. Історичний нарис. Львів, 1892.

2. *Демчук М. О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV—XVII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 160 с.

3. *Железняк И. М.* Очерк сербохорватского антропонимического словообразования: суффиксальная система сербохорватской антропонимики XII—XV вв. Київ, 1969. С. 71—85.

4. *Кобилянський Б. В.* Діалект і літературна мова: східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови. Київ, 1960. С. 143—451.

5. *Худаш М. Л.* До питання про походження назви «гуцули». Мовознавство. 1984. № 5. С. 55—68.

6. *Худаш М. Л.* Походження назви *гуцули*. Гуцульщина. С. 45—52.

7. *Худаш М. Л.* До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. Народнознавчі зошити. 1998. № 3. С. 299—318.

Рільництво

Господарсько-виробничі традиції на Гуцульщині були пов'язані більшою мірою з тваринницькою сферою занять, але у симбіозному поєднанні із рільництвом, що зумовило своєрідний спосіб життя місцевого населення. Польові плоди суттєво забезпечували щоденне буття горянина, насамперед в харчуванні (зернові культури, коренеплідні, городні тощо), суттєвому доповненні до одягу (конопляні, лляні тканини), приготування кормів для корів, овець, коней, вигодовуванні птиці, свиней тощо. Складний гірський рельєф і відповідні кліматичні умови спричинилися до окремих змін у технологічному процесі вирощування сільськогосподарських культур, стосовно сусідніх етнографічних груп, якими були бойки та подоляни. Одночасно якоюсь мірою відмінність у основних господарських заняттях викликала локальну своєрідність у обрядово-ритуальних діях сімейних та календарних традицій.

Орні землі з давніх давен становили на території Гуцульщини незначну частину її земельних угідь. Навіть у кінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. у Косівському повіті, наприклад, вони займали тільки 7,6, сіножаті — 17, пасовища і полонини — 36,6% площі. У с. Криворівня цього повіту 437 господарств мали лише 94 га орної землі. У гірських гуцульських селах Надвірнянського повіту на одного мешканця припадало від 0,05 до 0,07 га ріллі.

Незначною кількістю орної землі володіли також селяни буковинської і закарпатської Гуцульщини. «Орного поля мало в Гуцульщині,— відзначив у кінці ХІХ ст. В. Шухевич, — а те, що є, не вистачило би на виживлене і десятої частини всієї тамошньої людности».[6, с. 36]

Багато гуцульських селянських господарств часто не мали ні плуга, ні стодоли для зберігання збіжжя.

У гірських долинах Гуцульщини переважають дерново-глеєві, дерново-лучні слабопідзолисті, бурі лучні, вище в горах — бурі лісові ґрунти, що містять 3,5 % гумусу і мають підвищену кислотність. Ці гористі маловрожайні землі, вологий клімат, дощове карпатське літо, ранні холодні зими були причиною того, що рільництво на Гуцульщині не набуло значного розвитку. Раціональному веденню землеробства тут заважала пересіченість місцевості і обумовлена цим роздрібленість земель. Гористий рельєф більшості орних земель ускладнював їх обробіток. Крім того, часті виливи річок замулювали селянські поля і городи.

На Гуцульщині застосовувались різні системи землеробства: вирубно-вогнева, з якої виділялось у процесі розвитку вирубно-польове господарство як перехідний етап до орного землеробства, а також у незначних розмірах — перелогова і плодозмінна, які виникли в умовах лісового ландшафту.

Тут навіть іще в XIX — на початку XX ст., як і в інших гірських районах Карпат, велось вирубно-вогневе господарство, яке сягає своїм корінням доби Київської Русі, а можливо, й глибше. Воно виникло на певній стадії суспільного розвитку як беззрядевий спосіб вирощування зернових культур.

Вибравши вирубну ділянку («паленики», «паленища»), час випалювання її узгоджували із часом посіву навесні ярих чи восени озимих культур. На Гуцульщині випалювали «паленики» навесні, рідше — восени [1, арк. 3].

Паливний матеріал розкладали по всій ділянці, одразу підпалювали його в кількох місцях з одного боку — в напрямі вітру, у безвітряну погоду — з усіх боків одночасно. Випалювали в один захід — протягом дня, а іноді й цілої ночі, в залежності від розміру ділянки.

Посіяне в попіл зерно прикопували сапами, здійснюючи цим важливий агротехнічний захід — перемішували золу із землею, одночасно вводили в ґрунт органічне добриво і закривали зерно. Це можна вважати залишком системи мотичного обробітку землі.

Отже, в другій половині XIX — на початку XX ст. на Гуцульщині, як і на решті території Українських Карпат, іще побутувала вирубно-вогнева система землеробства. Будучи реліктом первіснообщинних виробничих відносин і агротехнічним анахронізмом у капіталістичну добу, її функціонування все ж таки було економічно доцільним у натуральних і напівнатуральних селянських господарствах горян.

Дальший розвиток землеробства на Гуцульщині, як і загалом в Українських Карпатах, відбувався шляхом витіснення вирубного господарства. Характерно, що на Гуцульщині в XIX — на початку XX ст. одночасно функціонувало і багатопільне господарство з елементами сівозміни, рідше — невпорядкованої системи землеробства.

Перелогова система землеробства виникла лише з впровадженням у гірському землеробстві орних знарядь — рала чи плуга. Її знали раніше селяни землеробсько-тваринницької зони і пізніше — тваринницько-землеробської. Дослідники вважають, що на Гуцульщині рало не було відоме, а дерев'яний плуг почали використовувати лише в кінці XVIII — на початку XIX ст. Це говорить про відсутність тут у давнину як орних знарядь, так і орних систем землеробства. До появи плуга та й довший час і при ньому, аж до початку XX ст., у бідних господарствах землю обробляли дерев'яною лопатою з обкованою залізом робочою частиною і сапами [8, с. 164].

Польові матеріали свідчать, що в XIX — на початку XX ст. в Українських Карпатах чистого польового перелогу майже не було. Рідко який господар залишав частину поля на тривале природне відновлення родючості.

Землеробські ділянки були невеликих розмірів і називались «городами» (від чого й походить місцева назва лопати «городник», «горонник»).

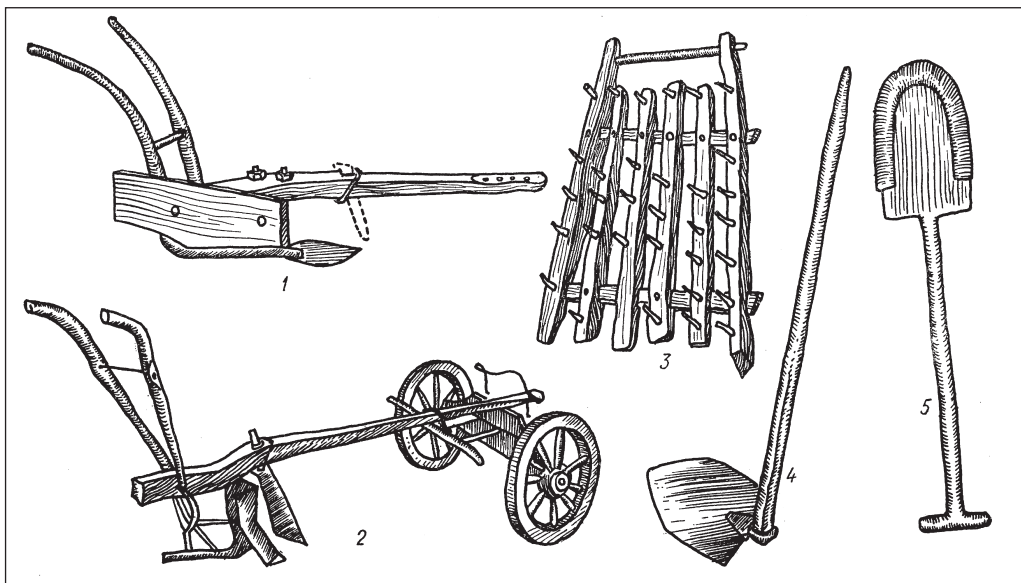
У XIX ст. тут мала місце багатопільна система і вирубно-вогневе землеробство. Сівозміни виглядали таким чином: перший рік — картопля («барболя», «мандибурка»), другий — кукурудза, третій — знову картопля, четвертий — зернові («збіжжє»). Тут часто ріллі не давали відпочити під

травою, а повторно пускали в сівообіг. У кінці XIX ст. в господарствах сільських багатіїв з'являються елементи плодозмінної системи землеробства, не допускається на одному місці висів культур однієї групи протягом кількох років підряд.

Своєрідні умови цієї території позначились і на використанні землеробської техніки, призначеної для обробітку ґрунту. Невеличкі шматки земель, трудність їх угноєння й обробітку в гірських умовах, а також нестача тяглової сили — коней і волів — були причиною того, що селяни часто замість того, щоб орати поле чи город плугом, обробляли їх мотикою («сапа», «джугас») [9, с. 156].

Люди похилого віку с. Іспас Путильського р-ну Чернівецької обл. пам'ятали ще дерев'яні мотики із залізною оковкою робочої частини [4, с. 63]. Такі самі мотики були у селах Задубрівка цієї ж області та Дениси (Київщина). Можливо, що ці мотики є модифікацією дерев'яної мотики, яка існувала одночасно (а може, й раніше) з кам'яними і кістяними, відомої на території України ще племенам трипільської культури (кінець IV—III тис. до н. е.).

На Гуцульщині, як і на іншій території Українських Карпат, побутовали сапи з гранчастим обухом (званим також «вухом»), як і в сокири, полотном, подібним до трикутника, овальним лезом. Тут, як і в ряді районів Закарпаття, Житомирщини і Чернігівщини, робоча частина кріпилась до держака, як і в сокири, а сам держак мав назву «топорище» [3, арк. 12]. Виготовляли сапи місцеві ковалі і зайшли ковалі — цигани, пізніше були й фабричні, звичайні і двозубі.

Знаряддя обробітку ґрунту:

1 — дерев'яний плуг, 2 — модифікований плуг, 3 — борона, 4 — мотика, 5 — лопата

Для обробітку ґрунтів користувалися лопатою («рискаль», «городник», «горонник») — ще в кінці XIX ст. дерев'яною, із залізним робочим окуттям. У бідняцьких господарствах такими лопатами працювали ще до першої світової війни, хоча переважали в цей час уже фабричні залізни.

Лопатами, як правило, скопували город, садили за лопатою картоплю, інколи й кукурудзу (буковинська Гуцульщина), копали картоплю.

Як уже згадувалось, дерев'яним плугом із залізним лемешем і ножем почали користуватись на Гуцульщині лише на межі XVIII—XIX ст. Такі плуги побутували у незаможних селян аж до колективізації сільського господарства.

У другій половині XIX — 30-х роках XX ст. на території Гуцульщини з'являються плуги трьох різновидів: традиційні дерев'яні (їх називали «прості плуги») на колісному передку із залізним лемешем і череслом, традиційні модифіковані плуги і фабричні залізні плуги (кінець XIX — початок XX ст.) [3, арк. 12, 28, 39].

Дерев'яний плуг складався з робочої половини — плуга та тяглової — передка («колісниця», «піша колісниця», тобто дерев'яна, без цвяхів). У такому плузі дерев'яними були: гряділь («гридиль», «герділь», «придоліп», «стріла»), дві ручки («чепиги», «чапиги», «чипиги», «ручиці»), полиця («поличка», «плита», «постіл»), підошва («підошва»), а чересло («ніж») і леміш («леміш», «постів», «постіл», «каптур», «черевик») — залізними. За конструктивними особливостями традиційний дерев'яний плуг на Гуцульщині відомий двох типів: з непорушною полицею і переставною полицею. Останній використовувався на Україні лише в гірських районах Карпат [4, с. 45].

У передку було два колеса: праве велике «борозняне» («блазне») і менше ліве («мале»), обкуті обручами («рифами»), а подекуди передки мали однакової величини колеса. Передок з'єднувався з плугом тяжем («ожевкаю») — лозовим кільцем або ланцюгом. При запряганні волів або корів до передка чіпляли ще й віїє («віє», «війце», «двіло»). Як і на інших територіях України, тут у XIX ст. орали кіньми або волами, а бідняки — часто коровами.

В кінці XIX ст. з розвитком капіталізму фабричні плуги прийшли на зміну традиційним дерев'яним. Модифіковані плуги, як і в сусідніх народів, мали удосконалені залізні лемеші і відвали, всі частини були залізними, крім чепіг і гряділя. Проте дослідники землеробства Гуцульщини навіть у 30-х роках XX ст. фіксували побутування традиційних дерев'яних плугів, якими користувались у бідняцьких селянських господарствах. Фабричні залізні плуги, як правило, мали заможні селяни.

До комплексу землеробських знарядь належала на Гуцульщині і борона. Її використовували для спущування ріллі («скородили», «шкородили») і закриття насіння після посіву. У с. Росішка Рахівського р-ну Закарпатської обл. борону називають «грапа». Під цією ж назвою вона відома і в сусідніх молдаван. Така борона зустрічається і в інших місцевостях Закарпаття і частково півдня України [4, с. 57].

Простіший тип такої борони відомий на Поліссі і в зоні Лісостепу, у росіян і білорусів.

В кінці XIX ст. побутували рамочні, переважно прямокутні борони з дерев'яними брусками («бильця», «сегрети») і зубками («чопики», «гвіздя»). У деяких селах Гуцульщини (с. Голови Верховинського р-ну) для рами використовували природно вигнуте дерево. В раму пропускали три дерев'яні планки («насадки»), до них прив'язували дерев'яні бруски («бильця»), в просвердлені отвори яких забивали зубки. До першої світової війни борони у цьому селі були ще з дерев'яними зубками, в інших селах такими боронами користувалися і в 30-х роках XX ст. Проте в цей час уже переважали борони з залізними ковальськими зубками. На початку XX ст. у господарствах сільських багатіїв з'являються повністю залізні фабричні борони. Проте переважна більшість горян користувалась аж до колективізації сільського господарства дерев'яними боронами із залізними зубками [9, с. 58].

Залежно від тягла до борони впрягали двох волів або одного коня. Скородили переважно кіньми.

Для спущування скиб, крім борони, яку селяни вживали на оброблюваних уже довгий час ділянках, застосовувались мотики («сапи»). Ними сікли («чухали») скиби на новині.

На Гуцульщині вирощували різні зернові культури: овес, яре та озиме жито, ячмінь, менше пшениці і кукурудзи (бо не всюди дозрівала) і зовсім мало гречки і проса. Найпоширенішим був овес. Документи королівських люстрацій Снятинського староства 1565 р. засвідчують, що в гуцульських селах Рибне, Здвизин (тепер Вижняця), Кути (тепер Старі Кути) вирощували у цей час із зернових найбільше вівса, який входив в оплату данини [5, с. 19].

Із технічних культур перевагу віддавали льону («лен») і коноплі («колопні»). Льону сіяли більше, ніж конопель.

Гуцули, як і бойки, велику увагу приділяли вирощуванню картоплі, яка була одним із важливих продуктів харчування. Наприклад, на буковинській Гуцульщині в середині XIX ст. вона займала більшу частину орного поля. Досить поширеними були капуста і біб. Вирощували також квасолю, огірки, горох, моркву, петрушку, цибулю, часник, буряк мак та ін. [3, арк. 1, 8, 10, 14].

Виходячи з практики і багатовікового досвіду населення, тут виробили своєрідну народну агротехніку, яка охоплює різні заходи, спрямовані на одержання від землі якнайбільшого врожаю. Народною агротехнікою передбачалось передусім удобрення і угноєння ґрунтів, відновлення їх структури, ефективність обробітку, передпосівна обробка насіння, знання біологічних і економічних характеристик землеробських культур, технік сівби і садіння, правильного й якісного догляду за рослинами і плодами в процесі вегетації, своєчасне збирання та зберігання врожаю без втрат. Оскільки якість ґрунту в лісовому ландшафті, а особливо в гірській місцевості була низькою, то попіл як удобрення протягом тривалого часу відігравав тут важливу роль. У другій половині XIX ст. поряд з підживленням ґрунту попелом вживали гній, а сільські багатії — інколи й мінеральні добрива. Наприкінці XIX — на початку XX ст. селяни намагалися поліпшити родючість

грунту і шляхом висівання спеціальних відновлюючих структуру ґрунту трав — конюшини, люпину та ін.

Поряд з удобренням важливу роль відіграла і техніка обробітку землі. Щоб добитись високих врожаїв у складних ґрунтово-кліматичних умовах, тут нарощували мілкий гумусний шар ріллі, постійно поліпшували структуру ґрунту. Це стало можливим з використанням плугів.

Оранку ріллі проводили навесні (ранню — під зернові і пізню — під просапні і технічні культури) і восени (зяблева оранка). Гуцули починали весняну оранку в кінці березня — на початку квітня. З початком оранки було пов'язано багато вірувань і магічних дій, спрямованих на її успішне проведення [1, арк. 5].

У поле виїжджали до сходу сонця. Плуг везли на поле на передку. Оранку проводили удвох: господар тримав «чепиги» плуга, а жінка вела за повід коня або волів чи корів.

У залежності від рельєфу поля, сівби тих чи інших культур, застосовували і відповідний спосіб оранки. Оскільки на Гуцульщині не було цільного поля, а лише невеликі ділянки, то кожна з них розорювалась одразу.

Ранню весняну оранку проводили винятково під злакові культури. Глибина оранки визначалась товщиною родючого шару, який не перевищував у Карпатах 15—20 см. Намагались орати якнайглибше, так, щоб не зачепити підзолистий шар («мертвицю»).

Технологія пізньої весняної оранки під просапні і технічні культури нічим не відрізнялася від ранньої весняної. Оранкою під картоплю завершувалася весняна оранка. Зяблеву оранку проводили лише восени, а на Бойківщині і влітку і восени.

Насіння зернових відбирали фактично вже під час обмолоту: зважали, щоб зерно було грубе («тучне») і зберігали його окремо в скрині. Передпосівної обробки насіння майже не проводили. Лише решетом очищали («підчинювали») зерно від насіння бур'янів. Інколи мочили біб, а також мак.

Кукурудзу на насіння зберігали на горищі («поді»), в качанах, сплетених у вінці, які лушили перед посівом.

Готували насіння картоплі, як і всюди в Українських Карпатах. Уже при копанні картоплі її сортували — велику відбирали для їжі, середню для садіння, дрібну для свиней. За два-три тижні до садіння картоплю виносили із місць зберігання у тепле місце — найчастіше у хату під ліжку — і після цього висаджували. Насіння городніх культур — капусти, буряка, моркви, петрушки, цибулі, часнику — вирощувала кожна господиня.

Ще задовго до початку весняних польових робіт кожен господар докладно знав, де і які сільськогосподарські культури буде сіяти чи садити. Високо в горах, де ґрунти були з меншим гумусним шаром і важче було їх підживлювати, висівали переважно овес — як найменш вибагливий до якості ґрунту і найбільш морозостійкий серед зернових. На кращих землях у долинах біля хат висаджували картоплю. Важливу роль у розміщенні землеробських

культур відігравала також господарська традиція, зокрема строгий поділ орного поля на городи з багатопіллям.

Щодо строків сівби, то існувала рання і пізня весняна, а також осіння — залежно від біологічних характеристик культур на холодостійкість, тривалість вегетаційного періоду тощо. Гірські хлібороби правильно орієнтувались у біологічних і економічних характеристиках землеробських культур. У ранню весняну пору, коли ще земля як слід не прогрілася і було багато вологи, висівали вологолюбиві і невибагливі до якості ґрунту культури.

Техніка сівби зернових культур була однаковою в усіх етнографічних групах українців Карпат. Сіяли зернові вручну, здебільшого з бесагів, тайстри, а також з дійниці, цебра, коновки, з мішка. Сівач, набравши в жменю зерно, розсівав його під кожен крок ноги. Легке зерно (овес, жито, ячмінь) розсівав «у три жмені», одну — справа, другу — перед собою, третю — зліва, а важке (пшениця) — «у дві жмені», справа перед собою і зліва. Сіяли впродовж скиб, а по боронованій ріллі — впоперек схилу. Після посіву зерно закривали бороною.

Зернобобові культури (біб, горох, квасолу) садили переважно за сапою.

Впоравшись із садінням бобу і сівбою вівса, приступали до висівання ярого жита, пшениці, ячменю, проса, гречки. Яре жито сіяли на картоплинні, а також на зяблевій оранці, проведеної на стерні або цілині, на весняних «палениках». Воно вимагало більше тепла і кращого ґрунту. Тому під яре жито угноювали землю, за винятком картоплиння. Пшениці на Гуцульщині сіяли дуже мало і лише в тих селах, де були широкі річкові долини і більш родючі ґрунти. Для неї виділяли найкращу ділянку орного поля («картоплянки», «цілини») і добре угноювали її. Найпізніше із зернових культур висівали ячмінь. У травні сіяли і садили просапні, технічні, зернобобові і городні культури. Із просапних найбільше вирощували кукурудзи (буковинська частина Гуцульщини, Косівський і Надвірнянський райони). Садили її в ямки по два-три зерна, висіяне зерно заскороджували, після чого «довбенками» (дощечка розміром 15—20 см з держакон) прибивали.

Для садіння картоплі виділяли найбільш удобрені ділянки поля, передусім освоєні землі. На них садили картоплю два-три роки або садили її після жита чи бобових.

Гуцули садили картоплю, як правило, за лопатою або мотикою, а бойки — за мотикою і плугом. Зорану землю залишали на два-три дні, щоб угрілася. Лопатою викопували ямки. Ряди робили знизу вверх. У викопану ямку хтось із дітей або господиня клали картоплю, яку присипали землею з наступної ямки. Старші віком гуцули розповідали, що в кінці XIX ст. ще дехто з селян вирощував картоплю в хаті у горщиках, на невеликих грядках. Садінням картоплі завершували весняні польові роботи. Із зернобобових культур останніми висаджували горох і квасолу «пішу» (стелилася по землі) або «тичну» (вилася по тичці).

На добре підготовлених грядках господиня сіяла мак, петрушку, столові буряки, кріп тощо, після чого граблями заглиблювала в ґрунт. Кожна

із цих культур, крім капусти, яку культивували більше інших, мала свою грядку.

Агрофізична форма догляду за сільськогосподарськими культурами передбачала біякореневе спущування ґрунту з одночасним підсіканням сапою бур'янів та прополюванням. Другим етапом догляду за картоплею було її підгортання, яке проводили з обох боків рядка.

Просапували також городні культури і кукурудзу. Посаджену кукурудзу за мотикою просапували один раз, а посіяну — двічі. Перший раз проріджували («ретезували»), другий — спущували. У с. Білі Ослави Надвірнянського р-ну за другим разом «підгрібали» землю навколо стебла, добиваючись цим зміцнення опірності його вітрам і збільшення площі прийому підживлення.

Прополювали всі стеблоростучі, городні і навіть просапні культури. Городину і льон пололи двічі, стручкові і коноплі — один раз. Із ділянок колоскових виривали тільки бур'яни. Це була винятково жіноча робота.

Поля і городи, які прилягали до лісу, охороняли від диких звірів, кабанів, ведмедів, городину — від домашньої птиці. Проти птахів встановлювали на городі пугала («опуди») — хрест із патиків, на який надівали подертий одяг [8, с. 166—167].

Збирання врожаю було однією з найважливіших хліборобських праць. Селяни уважно стежили за сплістю зерна. Збір зернових тут, як і на решті території Українських Карпат, проводили в серпні і відповідно до їх дозрівання. Першим жали озиме жито, останніми — яре жито і овес.

Серпи були спочатку ковальські, а пізніше — фабричні, з зубцями («назублені»). Серпи ковальської роботи — гладкі, їх клепали на бабці, як коси. Коли стиралися зубці у фабричних серпах, то ними жали кукурудзу. Лише заможні селяни косили овес косою із спеціальним пристосуванням — лучком («вилкою»).

Женці («жнільніці») приступали до роботи дуже рано. Першим починав жати господар або господиня. Схоплені долонею і зжаті одним махом серпа стебла («лучка», «жмуток») клали на землю («на політ»), потім зв'язували у снопи перевеслом, скрученим із цих же стебел, і складали у копи, а через два-три дні снопи складали у «кладні» (45—20 снопів). Завершували «кладню» снопом, покладеним поверх інших колоссям донизу, щоб інші не мокли. Так снопи стояли, поки добре просохнуть. Потім везли їх додому, складали у криті обороги або на «подену» (підвищення з каміння, покрите товстим шаром гілок і соломи, що служило основою оборога). Обороги зверху накривали соломою.

Складали снопи також у копи («клані») по 30 снопів і півкопи — 15 снопів на кіл, забитий у землю. У с. Верхній Березів (Косівщина) снопи клали без кілля в полукіпки, навхрест, на закарпатській Гуцульщині — у чотири ряди, а на низ — заломлений колоссям вверх сніп («столец»). Зверху накривали полукіпок (30 снопів) «шапкою» (сніп колоссям униз). Тут також складали снопи у «попики» (сніп уверх колоссям). На Гуцульщині було поширене

складання снопів без кілля у «дідики» (8—10 снопів) і «купки» (15 снопів). Цей спосіб укладання снопів без кілля характерний і для інших районів України [9, с. 59].

Після завершення жнив жінки збирали у вересні врожай овочів. Картоплю копали («драли») сапами у вересні всією сім'єю. Тут же на сонці просушували її і сортували.

Льон і коноплю вибирали жінки руками («тягли із землі»), в'язали їх у невеликі горстки і складали в стіжки, щоб швидше просихали і щоб дозрівало насіння. Тоді молотили або товкли на подвір'ї праниками або довбенками на камені, рідше «місили» ногами в сінях [1, арк. 11].

Особливо відповідальною працею на Гуцульщині була заготівля в літній час сіна для худоби на зимовий період на «царинках» або на сіножатях біля хати, полі далеко від села і на полонинах, призначених на сіно. Траву косили чоловіки косами. Були два різновиди кісся — ліщинового, рідше ясеневого («кіся», «кісе», «кіссе») з однією ручкою (давніше) або пізніше — з двома. Такі кісся побутовали на Бойківщині, ними користувались сербо-хорвати, болгары, литовці та інші прибалтійські народи [10, с. 196]. Сягало воно під плече косаря і було найменшим в Українських Карпатах. Косу з'єднували з кіссям за допомогою металевого кільця («обручка», «перстінь») і притискували виступ («нагупец», «нагупенчак») на п'ятці коси клином («плішка», «пасклин»). Для міцнішого кріплення коси з кіссям інколи вживали друге металеве кільце («заківка», «перстень») з отвором, в який заходив виступ на вусі коси. Косу гострили каменем («брус», «брусок») і вирівнювали, коли зашербиться, залізним прутом («носак», «гусак»). Клепали косу молотком на залізній «бабці», раніше тупій, а пізніше гострій, забитій у дерев'яну основу («бабчир»), загострену вниз. Приладдя для гостріння коси косарі носили в дерев'яній, а пізніше бляшаній «кушці».

Косили траву на гірських луках один раз на рік у першій половині вересня, а сіножаті біля хат, а також на угноєній землі — двічі на рік.

Скошену траву («поліг») сушили у покосах («валах», «валках»), під час затяжних дощів — на 2—3-метрових зрубаних і спеціально оброблених яличках, смереках, а біля хати — на стояках, збитих горизонтально із жердин [1, с. 170].

Просохле в копицях сіно зносили на «носилках» (двох жердинах) до стогу («стояння на зиму») або складали в невеликі низькі копиці. При складанні сіна в стіг забивали в землю «остреву» і перев'язували її сіном. Подавав сіно чоловік вилами, а жінка трамбувала його на стозі [1, с. 54].

Складали сіно поблизу господарських будівель на спеціально відгородженій для цього площі («стежірах»). Всередині загороди було два або три обороти — з чотирьох вбитих у землю колів («оборожина»).

Громадили («гребли») сіно саморобними дерев'яними граблями. Ліщинове граблице («держак», «держало», «держино», «держівно») мало природну розвилку («розкіл»), або його кінець розколювали, вправляли в середню

частину валка і зв'язували. Валок і зубки виготовляли переважно з ясеня [1, арк. 8, 12].

При обмолоті та збиранні зернових, заготівлі сіна користувались дерев'яними вилами. Для сіна і соломи брали вила з 2—3 рогами, для снопів — переважно дворогі з ліщинової гілляки. Дерев'яні вила на 4 роги застосовувались для сіна. В кінці XIX — на початку XX ст. ці роботи вже виконували залізними вилами.

Основним знаряддям молотьби на Гуцульщині, як і на іншій території України, а також більшості народів Європи, був ціп, що мав таку саму конструкцію, як і скрізь на Україні,— складався з круглого грабового або букового бича («билень», «ціпень») і ліщинового, рідше смерекового держака («ручник», «ціпилно», «ціпивно»). Бич і держак мали у верхніх кінцях шкіряні капиці («вугол», «угловень», «уголово»), що з'єднувались між собою ув'яззю із шкіри («ременем», «ремінником», «остушкою»). Капиця на держак поверталась, а на бичі — ні.

Обмолочене зерно обчищали від полови і сміття жолобоподібною липовою, рідше вербовою лопатою з малою або великою ручкою («віялка», «віячка», «віяшка»). Нею підкидали на протяг або проти вітру у stodолі, на тоці чи в сінях зерно з половию або кидали його проти вітру, і половина відвіювалась. Інколи провіювали зерно від полови на вітрі. Набране в корито або цебер сипали зверху на розстелене рядно або просто на тік чи в інше корито і цебер.

У 20—30-х роках XX ст. заможні селяни почали користуватись для віяння зернових саморобними або фабричними віялками, так званими млинками.

В домашніх умовах зерно на Гуцульщині, як і на всій території України, розмелювали на ручному млині («жорнах»). Конструкція жорен на Гуцульщині була подібною до тих, що побутували в центральних областях України. На досліджуваній території переважав відкритий тип жорен. Складався він з двох каменів: майже наполовину оголеного верхнього («поверхник») — рухомого і нижнього відшліфованого («спідник») — нерухомого, з'єднаних по вертикалі металевим стержнем (веретенем). Основою таких жорен служив дерев'яний станок («колода»), з видовбаним круглим отвором для нижнього каменя. Верхній камінь обертався на «обичайці» за допомогою ручки («погонича»), вставленої в отвір («каганець») на краю верхнього каменя і з'єднаної з діркою перекладки («кросен»), вставленої у колоду. Зерно для помолу засипали в отвір («горницю»), що знаходився посередині верхнього каменя. Борошно висипалось через бічний отвір («мучник») у підставлене корито [8, с. 146]. Розмелювали зерно на муку і в млинах.

Зерно подрібнювали на крупу або очищали його від лушпиння на ножній ступі («ніжна ступа»), рідко — на ручній. Виготовляли ножну ступу з горизонтально поставленої колоди — основи з видовбаним отвором («ємою»), званим ще «ступа», «ступка», дно якого покривали бляхою («капою»). До колоди прибивали два дерев'яні бруси («підвалини»), які трималися на ніжках

(«лабках») і були з'єднані «попругою». Посередині підвалин був пристрій («ручник»), за який трималися руками під час товчення зерна. Між «підвалинами» обертався бігун («вал») з «кльопачем» (довгий, товстий дерев'яний брус), на кінці якого знаходилась «кльопа» (що товкла зерно), покрита зісподу «залізним постолом». Подібні ножні та ручні ступи побутували також у східних та західних слов'ян і народів Прибалтики.

-
1. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 253.
 2. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 251. Зош. 1.
 3. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 256. Зош. 1.
 4. *Горленко В. Ф., Бойко. І. Д., Куницький О. С.* Народна землеробська техніка українців. Київ, 1971.
 5. Жерела до історії України-Руси. Львів, 1895. Т. 1.
 6. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. 1971.
 7. *Шухевич В.* Гуцульщина. Ч. 1. С. 36.
 8. *Шухевич В.* Гуцульщина. Ч. 2. С. 164.
 9. *Falkowski J.* Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny. S. 56.
 10. *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian. Cz. 1. S. 196.

Зміст

Етнографічна територія (Ю. Гошко)	3
Особливості ландшафту (Ю. Гошко)	6
Походження етнографічної назви (М. Демчук, М. Худаш)	10
Рільництво (С. Павлюк)	14
Бджільництво (У. Мовна)	25
Народна архітектура (Р. Радович)	34
Інтер'єр народного житла (В. Сивак)	56
Народне вбрання (Г. Стельмашук)	79
Народне харчування (Т. Гонтар, А. Зюбровський)	99
Сімейна обрядовість (Є. Сявавко)	111
Звичаєве право (Б. Мардаревич, В. Конопка)	128
Календарна обрядовість (К. Кутельмах, В. Конопка)	143
Народна медицина та ветеринарія (Т. Файник)	159
Фольклор (Р. Кирчів, О. Кузьменко)	172
Ткацтво (О. Никорак)	188
Вишивка (Т. Куцир)	221
В'язання. Мереживо (О. Козакевич)	232
Вироби з дерева (О. Болюк)	253
Кераміка (А. Колупаєва)	267
Вироби з металу (С. Боньковська)	288
Вироби зі шкіри (Г. Горинь, О. Сапеляк)	308
Писанка (О. Олійник)	324
Вироби з бісеру (О. Федорчук)	335
Вироби з сиру (Л. Герус)	344
Вироби з тіста (Л. Герус)	350
Малярство (О. Тріска, О. Шпак)	359
Авторський колектив	377